

נומוס, נרטיב והטמעת הנחיות הקורונה בקהילה החרדית בישראל

חיה גרשוני

כמו ברוב מדינות העולם, משבר הקורונה אתגר את מערכת החקיקה בישראל בהפצה מהירה של צווים, ביצירת מערכת אכיפה אד-הוק ובהתמודדות עם פניות לבג"ץ ודרישה לצווי מניעה שהגישו הנפגעים מ"חקיקת הקורונה". מטבע הדברים, רפואה בכלל ורפואה מניעתית בפרט מצויות בשוליהן של מערכות האכיפה, אולם הדרישה לריחוק חברתי ולהגבלתם של אופני ההתנהלות של האוכלוסייה הובילה לצמיחתה המהירה של מערכת חקיקה ואכיפה שגררה מגוון תופעות בקרב קבוצות שונות. היקף הציות להנחיות וסגנונו השפיעו במישרין על רמת התחלואה של קבוצות אלו.

במאמר זה אבקש להתייחס לאתגרים בהחלתן של מגבלות הקורונה בגל הראשון בקהילה החרדית בישראל, אתגרים שנבעו מיצירת התנגשות בין הנחיות הקורונה מטעם המדינה לבין הנורמות והערכים הפנים-קהילתיים. לשם כך אדרש למסה המפורסמת של רוברט קאבר, **נומוס ונרטיב** (1983),¹ המתארת יחסי גומלין בין מערכות חוקים קהילתיות המתקיימות לצד חוק אזרחי. מתוך כך אבחן כיצד עיצבה הקהילה החרדית את כללי ההתנהגות של חבריה נוכח המגפה והנחיות הקורונה מטעם משרד הבריאות, ואבקש להציע דרך פעולה המאמצת את גישתו של קאבר. קאבר זיהה תפיסות קהילתיות המאמצות כללים המבוססים על ערכים ומשמעויות משלהן ואף מערערות על עליונותו הנורמטיבית של החוק המדינתי.² **אטען כי בהתמודדות לאומית עם אתגר משותף, דוגמת משבר הקורונה, מן הראוי לארגן את המשפט לא רק כמערכת של כוח, אלא גם כמערכת של משמעויות מובחנות, ובכך לגייס את הקבוצות השונות באוכלוסייה כשותפות בהגנה ובאכיפה.**

¹ דוקטורנטית בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל אביב בהנחיית פרופ' נטע זיו ופרופ' דפנה הקר. אבקש להודות למנחות היקרות, וכן לד"ר נטע ברק-קורן על הערותיה ותיקוניה המקיפים, למיקי זר ואלי פרידמן על התייחסותם למובאות מתוך מאמריהם, תודה לידידותי פרופ' סמדר בן אשר, נטע פלדמן ושרה ריס על תיקונים, עריכה ותרגום. לבני משפחתי האהובים, מירי, מרדכי, שמוליק, רוחי, חוני ואתי על התובנות וההצעות, וכמובן – תודה לצוות השיפוט והעריכה על הערות בונות וקפדניות על מנת להביא להשלמת מאמר ההולם פלטפורמה חשובה זו. אני נושאת באחריות באם היה שיבוש כלשהו בהבנת המקורות המובאים במאמר זה.

¹ רוברט קאבר **נומוס ונרטיב** (יוסף א' דוד עורך, אביעד שטיר מתרגם 2012).

² לקאבר מונחים ייחודיים הטעונים משמעויות עמוקה, אשר לצורך טקסט זה הוחלפו במונחים רכים יותר גם אם צמודים פחות למשנתו המקורית של קאבר. המונח "מדינתי" מופיע בתרגום של קאבר "מדינתי", שהוא התרגום של המונח האנגלי statism והמונח הצרפתי étatisme. מונח זה רואה את המדינה כאמצעי להשיגים כלכליים, חברתיים וביטחוניים, אך גם כגורם המסכן את מעמדם של הפרטים. קאבר מציג מערכת משפטית שאינה זקוקה למדינה, והמונח "מדינתי" מתייחס למציאות שבה מתקיים אותו משפט במסגרת פוליטית מדינתית או על-מדינתית. כאן השתמשתי במונח "מדינתי" המוכר והקל יותר להבנה. דוגמה למונח נוסף שאותו ביקשתי להחליף הוא "אלימות", המופיע במשנתו של קאבר בכל פעם שבה מדובר בשימוש בכוח לצורך אכיפה. לאור הקונוטציה השלילית הצמודה למונח זה בעברית בחרתי להשתמש במונח "שימוש בכוח".

מטרת המאמר היא להציע הסבר ליחסי הגומלין בין האוכלוסייה החרדית ומנהיגיה לבין קובעי המדיניות וגורמי האכיפה האזרחיים בגל הראשון של מגפת הקורונה, הסבר המושתת על המודל שהציע קאבר בקשר לעיצובו של חוק קהילתי. השאלות המרכזיות הן: אילו גורמים אפשריים השפיעו על תגובתה הראשונית של הקהילה החרדית להנחיות הקורונה? כיצד רואה קאבר את הבנייתו ועיצובו של חוק קהילתי ואת יחסי הגומלין בין חוק זה לחוק האזרחי? באיזה אופן הושפע הנרטיב הערכי בקהילה החרדית בגל הראשון של הקורונה, וכיצד יכול המודל של קאבר להסביר את עיצובם של כללי ההתנהגות? בחינת השאלות האלו תתבצע באמצעות מידע שנדלה בתקופת הקורונה מתוך התקשורת הכללית והקהילתית ועיון מעמיק במשנתו של קאבר, כפי שזו מופיעה במסה **נומוס ונרטיב**.

הערה: טיוטת מאמר זה נכתבה עם תום הגל הראשון של הקורונה. החודשים שלאחר מכן התאפיינו בגלי הדבקה ומאפייני הדבקה שונים,³ כמו גם בשינוי מהותי ביחסי הגומלין בין האוכלוסייה החרדית לחברה הישראלית בכלל ולגורמי האכיפה בפרט.⁴ חלקים מתוך הטיוטה הושמטו בהיותם לא רלוונטיים עוד, אך מסגרת הזמן ועיקרי המקורות העובדתיים מתוחמים בעיקר ביחס לתקופה הראשונית, קרי חודשים מרץ-יוני 2020. אי-אפשר להתעלם מהשינויים החברתיים שחלו לאחר מכן, ולפיכך בסיום מאמר זה תתווסף הערה מסכמת המתייחסת לתקופת ההמשך.

בחלק הראשון של המאמר אתאר בקצרה מגמות בולטות בהתנהגות הקהילה החרדית בעת משבר הקורונה - את התגובות המיידיות, התוצאות, ההשלכות וההתנהגות במהלך החודשים הראשונים. כמו כן אציג גישות שונות לניתוח התופעה, מתוך נרטיב ההאשמות והצידוקים הפרגמטי והאידיאולוגי שהתפתח בסוגיה זו. גישות שונות אלו מציעות הסברים לתופעה שאינם נופלים מהטיעון שאותו אני מעלה בדבר ארגון של מערכת החוקים הקהילתית אל מול מערכת החוקים שאותה כופה המדינה.

בחלק השני של המאמר אציג את המודל של קאבר, המתאר כיצד קהילות שונות יוצרות בקרבן חוק הנתמך על ידי נרטיב משותף, שאינו נשען על תשתית של מדינה כדי לחייב את החברים לציית לו. ה"נומוס", שהוא הכינוי הכולל של קאבר למחויבויות הנובעות מהחוק הכתוב ומנורמות

³ המטה לביטחון לאומי דו"ח הוועדה המייעצת למטה לביטחון לאומי – כיצד לצאת מסגר מס' 2 ולהימנע מסגר מס' 3? מעבר למודל טיפול דיפרנציאלי לאיתור מראש של מוקדי תחלואה בישראל תוך שימוש במדדי צפיפות ומאפיינים דמוגרפיים, כלכליים וחברתיים נוספים לצד המשתנים האפידימיולוגיים 12 (2020).

⁴ אסף מלחי, שוקי פרידמן, גלעד מלאך "המנגנונים להפחתת התחלואה במגזר החרדי" המכון הישראלי לדמוקרטיה <https://www.idi.org.il/articles/32681> (18.10.2020)

ההתנהגות, מקיים יחסי גומלין הדוקים עם הנרטיב הקהילתי המעצב את הנומוס ומעניק לו משמעות. כך יוצרת הקהילה נומוס הזוכה להערצת חבריה ונתפס כמוצדק וראוי. הנומוס הקהילתי מצוי באינטראקציה עם קודקס החוקים המדינתי, שאותם הוא רואה כמערכת "מתחזקת וממסדת", אך גם ככזו הקוטלת את החוק הקהילתי.⁵ הנומוס הקהילתי אינו מייחס לחוק המדינתי עליונות נורמטיבית או משמעות ערכית. בקהילה החרדית, הנומוס משלב את חוקי ההלכה היהודית, הפסיקה הרבנית ונורמות בלתי כתובות, ומסדיר את התנהגות הקהילה ואף את אופני הציות לחקיקה האזרחית בישראל.

בחלק השלישי אדגים כיצד בא המודל של קאבר לידי ביטוי בעת התפרצות הגל הראשון במשבר הקורונה בישראל. הנומוס והנרטיב הקהילתי, שעיצבו את תפיסת הטוב המשותפת והגביהו את "חומת המידות הטובות"⁶ המפרידה בין תרבות המובלעת החרדית לכלל האוכלוסייה, עמדו לה כעת לרועץ. ההון החברתי המלכד (שאותו מכנה רוברט פאטנס Bonding Social Capital),⁷ המתאפיין ברשתות צפופות של אינטראקציה חברתית ומפגשים בין שכנים וחברי קהילה, הפכו לחרב פיפיות מול התפרצות הנגיף. אכיפה לא מווסתת של תקנות החירום והצווים המדינתיים פגעה עמוקות בנרטיב התרבותי, באמצעות התכה של פתחי בתי כנסת על ידי נציגי השלטון והתעלמות מהצרכים התרבותיים, זאת בפרט בשלב הראשון של התפרצות המגפה, בערבו של חג הפסח. לאלו נוספה גם ביקורת כנגד המנהיגות התורנית הבלתי מעוררת - כל אלו הציפו כיסי התנגדות מסכני חיים והעמיקו את הניכור בין הקהילה החרדית לבין חברה הישראלית בכלל וגורמי האכיפה בפרט. יחסי גומלין מורכבים אלו השפיעו השפעה של ממש על תדמיתם, ואולי אף על

⁵ קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמוד 51. המונח "קוטל חוק" מתאר את משימתו של השופט. בלשונו של קאבר: "שופטים על פי רוב אינם יוצרים חוק אלא הורגים אותו. משרתם היא משרה קוטלת - חוק. כשהם מתמודדים עם צמיחה שופעת של מאה מסורות משפטיות, הם קובעים כי המסורת הזאת היא החוק ומשמידים - או מנסים להשמיד - את כל השאר". גישה זו מבטאת את טבעו של הפלורליזם המשפטי, שאינו מחייב מדרג בין שיטות המשפט השונות אלא מותיר את הקביעה בידי השופט, שהוא בוחר את החוק התואם את המקרה שלפניו וקביעתו זו קוטלת את החוקים האחרים. מטבע הדברים, בית משפט אזרחי יעדיף בדרך כלל את קודקס החוקים האזרחי על פני הקודקס הקהילתי. בדומה למונחים אחרים שטבע קאבר, גם מונח זה טעון במשמעויות שליליות. ההיצמדות למונח על אף זאת מאפשרת לחוש את יחסי הכוח ומופעי ההתנגדות בעת מאבקים בין מערכות המשפט השונות.

⁶ "חומת המידות הטובות" הינה כינוי שהעניק עמנואל סיון (1991) לאותה חומת הפרדה סימבולית המתקיימת בין החברה החרדית לבין הקהילה המרכזית שבתוכה היא מתנהלת כמובלעת חברתית-תרבותית. חומה סימבולית זו מדגישה את ה"עליונות המוסרית של חברי המובלעת" ביחס לאותה קהילה המרכזית, ותפקידה לבטל ולשלוט את פיתוייה של זו. ראו: עמנואל סיון "תרבות המובלעת" אלפיים: כתב עת רב תחומי לעיון, הגות וספרות 45, 98 (1991).

⁷ ROBERT D. PUTNAM, BOWLING ALONE: THE COLLAPSE AND REVIVAL OF AMERICAN COMMUNITY. (2000).

חייהם, של בני הקהילה החרדית. אותם יחסי גומלין התאפיינו, ועודם מאופיינים, בעלויות וירידות לאורך תקופת הקורונה, ובאו לידי ביטוי באופן שונה במקומות ובציבורים שונים.

בחלק הרביעי אשרטט כיצד עוצבו מחדש כללי ההתנהגות הפנים-קהילתיים על פי מושגיו של קאבר – התפתחותו של נומוס קהילתי, דהיינו כללי התנהגות המעוגנים במשמעות ובערכים משותפים ומועברים באמצעות חניכה. בעקבותיו עוצב נומוס אימפריאלי, דהיינו כללי התנהגות הנקבעים על ידי המנהיגות ומוטמעים גם באמצעות אכיפה. עוצמתו של הטיעון שאותו אציג מצויה בהשלכות הרחב הטמונות בו להבנת תופעות דומות ושונות גם ביחס לקהילות נוספות - קהילות המקיימות מערכת משמעויות ונורמות פנים-קהילתיות - ומכאן יתאפשר לתכנן מדיניות אפקטיבית של הכוונת התנהגות.

מאפיינים בקהילה החרדית שהשפיעו על התפרצותו של נגיף הקורונה

הקהילה החרדית מונה 12.5% מהחברה הישראלית. קצב הפריון שלה - כ-4% בשנה - הוא הגבוה ביותר בישראל ובעולם המערבי כולו. הקהילה החרדית מורכבת מקבוצות ותתי-קהילות שונות. החוקרים חלוקים באשר למבנה הקבוצות וקיימת ביקורת אף על עצם היומרה לשרטט קו מפריד בין האוכלוסייה החרדית לכלל האוכלוסייה.⁸ לצורך מאמר זה אצביע על כמה קבוצות עיקריות, השונות זו מזו בעיקר ביחסי הגומלין עם מוסדות המדינה והחברה הישראלית. הקבוצות העיקריות הן: הזרם האשכנזי החסידי-ליטאי, הנוטל חלק במוסדות המדינה ובכנסת, אך מקפיד על היבדלות מהחברה הכללית בישראל; בני עדות המזרח, המקורבים לזרם הליטאי, אך מקיימים קשר עם חברה הישראלית והמסורתית; הזרם הרדיקלי, שחבריו נוקטים היבדלות מוחלטת ממדינת ישראל ומוסדותיה ואף אינם נהנים מתקציבי המדינה; בשנים האחרונות התגבש הפלג הירושלמי, אשר פרש מתוך הזרם הליטאי ומתאפיין בתפיסות המתקרבות לזרם הרדיקלי. תתי-קבוצות נוספות, כמו חסידות חב"ד, החרדיות המודרנית והזרם החרדי-לאומי (חרד"ל), מציעות אופנים נוספים של יחסי גומלין עם מוסדות המדינה וערכיה.⁹ החלוקה המתוארת אינה חד-משמעית ונועדה להדגמת מנעד של התייחסויות למוסדות המדינה ולחברה הישראלית - מהסתייגות מוחלטת בקרב

⁸ ניסים ליאון "כיננו של הקו השחור: השאלה החרדית בסוציולוגיה של ישראל" *סוציולוגיה ישראלית* כא(1) 33, 41 (2020).

⁹ ראו אצל: לטם פרי-חזן *החינוך החרדי בישראל: בין משפט תרבות ופוליטיקה* 139 (2013); ניסים ליאון *המצנפת והדגל: לאומיות שכנגד בחרדיות המזרחית* (2016); בנימין בראון *מדריך לחברה החרדית: אמנות וזרמים* (2017).

הרדיקלים עד לשותפות מלאה, גם אם זהירה, בקרב הזרמים המודרניים והלאומיים. הבחנה זו באה לידי ביטוי במהלך תקופת הקורונה, כפי שיובהר בהמשך הדברים.

מאפיין ייחודי אשר לו שותפים כלל הזרמים בקהילה החרדית הוא "טוב" קולקטיבי שאותו מבקשת הקהילה להגשים. ה"טוב" הקולקטיבי בקהילה החרדית, כפי שמסביר גד ברזילי, הוא "יעד חברתי ופוליטי מוגדר וקבוע לאורך זמן רב".¹⁰ הטוב הקולקטיבי מבוסס על מורשת היסטורית ופרקטיקות חברתיות משותפות, לצד יחסי גומלין בין ארגונים קולקטיביים ופרטים בחברה, המשמרים ומקדמים את אורח החיים הייחודי של הקהילה ואת הערכים המשותפים, כאשר הפרט מוכן להקרבת תועלות אישיות לצורך הגשמת טוב זה. הקהילה תוחמת את גבולותיה ומבחינה את עצמה מהסביבה, בין השאר באמצעות קוד לבוש ייחודי ובידול גאוגרפי במקומות המגורים.¹¹ תחולת העוני במשפחה החרדית גבוהה במידה רבה מזו של כלל האוכלוסייה (43%, 11% בהתאמה).¹² האוכלוסייה החרדית מתגוררת ברובה בערים או בשכונות חרדיות, והפרדה זו בדרך כלל הולמת את צורכי הקהילה ומונעת חיכוכים על אופיו של מרחב המחיה בו-זמנית.¹³ החרדים חיים בצפיפות רבה, ומספר נפשות לחדר בקרב אוכלוסייה זו גבוה בהשוואה לאוכלוסייה שאינה חרדית (1.41, 0.78 בהתאמה).¹⁴ לכאורה, בימי שגרה היו נתונים אלו אמורים להשפיע לרעה על מצב הבריאות ועל תוחלת החיים בקרב אוכלוסייה זו, שכן עוני וצפיפות נחשבים כגורמים המשפיעים על הבריאות.¹⁵ ובכל זאת, הקהילה החרדית מדווחת על מצב בריאותי טוב (96% מציינים שמצבם הבריאותי טוב, לעומת 85% באוכלוסייה שאינה חרדית), וחבריה נהנים מתוחלת חיים גבוהה באופן

¹⁰ גד ברזילי "אחרים בתוכנו: משפט וגבולות פוליטיים לקהילה החרדית" עיוני משפט כז(2) 587, 598.
¹¹ שם.

¹² לי כהנר וגלעד מלאך שנתון החברה החרדית (המכון הישראלי לדמוקרטיה 2019) <https://www.idi.org.il/media/13727/the-yearbook-of-ultra-orthodox-society-in-israel-2019.pdf>

¹³ על העדפות המגורים של הקהילה החרדית ראו אצל: חיים זיכרמן תכנית אסטרטגית לדיור לאוכלוסייה החרדית 2016-2035 (משרד הבינוי והשיכון - המכון החרדי למחקרי מדיניות 2016) <https://machon.org.il/wp-content/uploads/2019/06/housing-plan-full-book.pdf>. על החשש לפגיעה באופי של מרחב המחיה ראו אצל לי כהנר (ה"ש 14, להלן) עמ' 282.

¹⁴ ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב "איכות החיים של אוכלוסיות בחברה הישראלית: מבט השוואתי" המכון החרדי למחקרי מדיניות (2018)

<https://machon.org.il/publication/%D7%90%D7%99%D7%9B%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%97%D7%99%D7%99%D7%9D-%D7%A9%D7%9C-%D7%90%D7%95%D7%9B%D7%9C%D7%95%D7%A1%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%97%D7%91%D7%A8%D7%94-%D7%94%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C>

בין השאר, לדוגמה, מחסור במקומות תעסוקה בערים חרדיות חדשות לי כהנר "מרחב, חברה וקהילה המבנה המרחבי של האוכלוסייה החרדית בישראל בעידן של שינויים" משפט חברה ותרבות א 259, 285 (2018).

¹⁵ Shlomit Avni, Dani Flic & Nadav Davidovitch, *The Israeli Medical Association's Discourse on Health Inequity*, 144 Soc. Sci. & Med. 119 (2012).

יחסי לרמה הסוציו-אקונומית.¹⁶ בקהילה החרדית מעשנים פחות, תופעת ההשמנה נפוצה פחות וההשקעה הכספית בבריאות גבוהה יותר. עם זאת יש מודעות נמוכה לרפואה מונעת ולבדיקות מקדימות.¹⁷ צ'רניחובסקי ושרוני (2015) העלו השערה שתוחלת החיים הגבוהה הינה פועל יוצא של מאפיינים דתיים הקשורים לתפילה ואמונה ומאפיינים קהילתיים הבאים לידי ביטוי בקשרי משפחה טובים ומעורבות בקהילה.¹⁸ בהקשר זה יצוין כי קשר חיובי בין דת לאיתנות בריאותית מתקיים גם בקרב קבוצות דתיות אחרות בעולם.¹⁹

מאפייני הקהילה החרדית, שביום-יום תורמים לבריאות חבריה, הפכו לסיכון ממשי בהתפרצות הגל הראשון של נגיף הקורונה. המגורים בצפיפות, הן ביחידות הדיור והן בשטחים העירוניים, לצד האינטראקציות הבין-אישיות המרובות, שמקורן בקיום אורח חיים על פי ההלכה ובהתאם לנורמות הקהילה, היו לפתע בעוכרי הקהילה.²⁰ לכך נוספו מודעות נמוכה לרפואה מונעת, הימנעות נרחבת משימוש באמצעי תקשורת אלקטרוניים שהעבירו מידע עדכני ואולי אף תחושת זחיחות ואופטימיות בנוגע למצב הבריאותי.²¹ לאלו כמובן הצטרפו המאפיינים הקהילתיים של ציות למנהיגי הקהילה, אשר בשלב ההתפרצות הראשונית חלקם טרם הורו לבני הקהילה להקפיד על הנחיות משרד הבריאות.²² באותה עת נתפסו הנחיות אלו כהתעלמות של הממשלה, אולי מכוונת,

¹⁶ (קלינר) קסיר ורומנוב, לעיל ה"ש 14, בעמ' 22-23.

¹⁷ ש.ם.

¹⁸ אבי וייס ודב צ'רניחובסקי **דוח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות** 387 (מרכז טאוב 2015) http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/hardimhealth2015heb.pdf. יצוין כי מאפיינים אלו מופיעים גם בקרב קהילות דתיות רבות ואינם מיוחדים לקהילה החרדית בישראל. ראו על כך אצל PUTNAM, לעיל ה"ש 7.

¹⁹ סקירה מקיפה ניתן לראות אצל: HAROLD KOENIG ET AL., HANDBOOK OF RELIGION AND HEALTH (2012).

²⁰ ניצה (קלינר) קסיר ואסף צחור "על קורונה, צפיפות וערים חרדיות" **המכון החרדי למחקרי מדיניות** (26.4.2020)

<https://machon.org.il/publication/%D7%A2%D7%9C-%D7%A7%D7%95%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%94-%D7%A6%D7%A4%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%A2%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%95%D7%AA/>

²¹ ייתכן כי מיעוט דאגה ויתר אופטימיות נגזרות גם מהאמונה בכך שהכול נגזר מלמעלה, ובעת מגפה ממילא אין דרך להימנע מפגיעתה הרעה באמצעות זכויות רוחניות. ראובן לויכטר "מהותה של מגפה: מבט-על" **צריך עיון** (ח' בניסן תש"פ) <https://iyun.org.il/article/haredi-rabbis-stance-on-corona/rabbi-leuchter-corona>

²² היו שניסו להקביל בין תגובת המנהיגות הרבנית ביחס לסכנת הקורונה לבין התנגדות הרבנים לעלייה לארץ ישראל על אף עליית הנאצים לשלטון. ראו אנשיל פפר "מגפת הקורונה מציבה לאתוס החרדי את האתגר הכי גדול מקום המדינה" **הארץ** (31.3.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/premium-1.8726260>. על דילמות ביחס להנחיות רבנים בתקופת השואה ניתן לראות אצל: מיכל שאול "שיקום החברה החרדית בישראל בצל השואה: להתחיל מישן" **עיונים בתקומת ישראל** 20, 360, 365 (2010). בשל הפערים העצומים בין שני המקרים ההקבלה עשויה להיות בעייתית, בפרט כאשר זו נעשית למפרע, אולם ניתן לזהות דמיון בניהול סיכונים רוחניים ופיזיים והסיכויים להתממשותם בהתאם למידע שהיה לפוסק באותו זמן.

מחשיבותם של מוסדות הדת ולימוד התורה.²³ גם הדרכים להתמודדות עם התחלואה בארץ בכלל, ובערים החרדיות בפרט, העצימו את הקושי. המדינה גייסה את גורמי הצבא והמשטרה - גופים המצויים במשבר אמון הדדי ארוך שנים מול האוכלוסייה החרדית - לאכוף את צווי הקורונה. לצבא הוקצו גם תפקידי סיוע לאוכלוסייה החרדית הנתונה בסגר, והדבר יצר, לצד חיבורים ייחודיים, גם דילמות מורכבות, כפי שיובהר להלן.²⁴ יש הטוענים כי דרכי האכיפה בקהילה החרדית היו נוקשות ועלו על הנדרש,²⁵ וכך גם ההנחיה על סגירה דרמטית של מוסדות תורה ודת, דוגמת בתי כנסת, מקוואות לגברים ותלמודי תורה כמו גם פעולות מנע, שכתוצאה מהן עלה קושי ממשי לקיים את מצוות חג הפסח ומנהגיו.²⁶ סגר נקודתי על ריכוזי אוכלוסייה חרדית פגע חמורות בתדמית הקהילה, ומטבע הדברים גם באמון במוסדות המדינה.²⁷

משנוכחו קובעי המדיניות בנתוני התחלואה הגבוהה בקהילה החרדית ובהשלכות האפשריות שלה על כלל החברה בישראל, התגבשו צעדים חלופיים שכללו שינוי באופי ההסברה לצד סיוע בהתמודדות עם אתגרי הסגר, הבידוד והתחלואה.²⁸ ניתן לזהות פיצול לקשת של תגובות הן של יחידים והן של קבוצות מתוך הקהילה החרדית. מערכות שונות בקהילה החרדית דחו את אימוץ ההקלות בסגר, לא מיהרו לפתוח את מוסדות החינוך והדת וחלק מהקבוצות בקהילה החרדית נמצאו כמקפידות על כללי הריחוק ביעילות גבוהה במיוחד אף מעבר להנחיות משרד הבריאות.²⁹

²³ גלעד מלאך ונחומי יפה "הקורונה, המדינה והחרדים - אוכלוסייה בשעת מבחן" **המכון הישראלי לדמוקרטיה** (3.4.2020) <https://www.idi.org.il/articles/31218>

²⁴ חשוב לציין כי היו דיווחים שציינו דווקא שיתוף פעולה חיובי עם גורמי הצבא שמילאו תפקידי סיוע לאזרחים, בפרט בתקופת הסגר הראשון על העיר בני ברק. ראו לדוגמה, יהודה וייס "בצה"ל הופתעו: 'תושבי בני ברק מודים לנו עם דמעות בעיניים'" **אקטואליק בארץ** (6.4.2020) <https://actualic.co.il/%D7%91%D7%A6%D7%94%D7%9C-%D7%94%D7%95%D7%A4%D7%AA%D7%A2%D7%95-%D7%AA%D7%95%D7%A9%D7%91%D7%99-%D7%91%D7%A0%D7%99-%D7%91%D7%A8%D7%A7-%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%9C%D7%A0%D7%95-%D7%A2%D7%9D>

²⁵ ראו: מכתב מהאגודה לזכויות האזרח ומהוועד הציבורי נגד עינויים בישראל, לגלעד ארדן, השר לביטחון פנים (27.4.2020) וההפניות שם. וכן ראו: יערה שפירא "גפני: להקים ועדת חקירה בשל אכיפה בררנית כלפי חרדים" **כאן** (9.7.2020) <https://www.kan.org.il/item/?itemid=74041>

²⁶ לאור ההנחיות הוצאה הוראה מטעם המשרד לשירותי דת כיצד לפעול. ניתן ללמוד ממסמך זה על התחומים הרבים שבהם הוגבלה פעילות הדת, בין השאר תפילות, מקוואות, לוויות, הכשרת כלים לפסח ומנהג מכירת חמץ. ראו: הרבנות הראשית לישראל "הנחיות הלכתיות ערב חג הפסח תש"פ" (31.3.2020).

²⁷ בג"ץ 2435/20 **לוונטהל נ' ראש הממשלה בנימין נתניהו** (נבו 7.4.2020); אסף מלחי, גלעד מלאך ושוקי פרידמן "כיצד מתמודד המגזר החרדי עם נגיף הקורונה?" **המכון הישראלי לדמוקרטיה** (26.3.2020) <https://www.idi.org.il/articles/31128>; יקי אדמקר ומאיה הורודניצ'אנו "עימותים בין שוטרים למאות חרדים בהפגנה נגד הטלת הסגר על שכונות בירושלים וואלה!" (12.7.2020) <https://news.walla.co.il/item/3373250>

²⁸ הכנסת **הוועדה המיוחדת בעניין ההתמודדות עם נגיף הקורונה - מסקנות ביניים** 26-27 (7.4.2020).

²⁹ דוגמת חסידיות קרלין וגור. ראו: ישראל גליס "האדמו"ר מקרלין לא לוקח סיכונים" **קול ברמה** (8.9.2020) <https://kol-barama.co.il/item>; משה וייסברג "החסידות הגדולה בישראל סגרה את בית המדרש" **בחדרי חרדים** (18.3.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1088777>

קבוצות אחרות המשיכו להפר את הנחיות הקורונה, לעיתים בחסות גישה סלחנית של גורמי האכיפה כלפי האוכלוסייה החרדית.³⁰ נוכח פערים כה גדולים בהתנהגותה של קהילה מגוונת עם מנהיגות מבוזרת נדרש ניתוח עמוק, שבאמצעותו ניתן להסיק על יחסי הגומלין המורכבים בין הנומוס הקהילתי לבין החוק האזרחי.

הנרטיב המגבש נומוס קהילתי על פי רוברט קאבר

הדינמיקה המרתקת של ההתייחסות לכללי משרד הבריאות בקרב הקהילה החרדית בגל הראשון של משבר הקורונה הינה פריזמה להבנת יחסי הגומלין בין המערכת הנורמטיבית בקהילה החרדית לבין המערכת הנורמטיבית האזרחית. לשם כך אבהיר את משנתו של קאבר ביחס לעיצובו של משפט קהילתי עוד טרם המפגש עם המשפט האזרחי, לאחר מכן אציג את האופן שבו קאבר מרחיב את המונח "פלורליזם משפטי", כשלתפיסתו הקהילה עשויה להעניק לנומוס הקהילתי מעמד נורמטיבי מועדף לעומת החוק האזרחי. בפרק שלאחר מכן אדגים כיצד גישתו של קאבר באה לידי ביטוי בעת משבר הקורונה.

גישתו של קאבר מתמודדת עם המציאות המשפטית בארצות הברית, שבה קיימת הפרדה בין הדת למדינה. המסה **נומוס ונרטיב** נכתבה כתמיכה בטיעון של אוניברסיטת בוב ג'ונס נגד רשות המיסים. אוניברסיטת בוב ג'ונס, כמוסד דתי אוונגליסטי, נקטה אפליה גזעית במוסדותיה. רשות המיסים סירבה להכיר בה כמוסד הזכאי לפטור ממס בטענה שמדיניות מפלה נוגדת את תקנת הציבור. קאבר, משפטן יהודי מבריק, חרף היותו לוחם כנגד אפליה גזעית, כתב את המסה כדי להציג עמדה המכירה במערכת נורמטיבית של קבוצות מיעוט, הלוא היא הנומוס הקהילתי.

הנומוס, לדברי קאבר, אינו רק מערכת של כללים שיש לקיים, אלא מגלם את הסך הכולל של מה שהכול מחשיבים כמסורת חיה של המותר והאסור.³¹ ה**נומוס** מתבטא בעקרונות של צדק, במוסדות החוק והמשפט, במערכות הכללים הפורמליים ובמוסכמות חברתיות, ואילו ה**נרטיב** כולל את הסיפור האנושי של הקבוצה - הספרות, ההיסטוריה, המיתוסים והערכים. הנומוס "מקפיא" את מגוון הפרשנויות והערכים הרוחשים בנרטיב ומביא אותם לכלים סדורים.³² ראשית בריאתו

³⁰ יהושע (גיוש) בריינר "מספר דו"חות הקורונה היה נמוך במיוחד בערים החרדיות - וגבוה במיוחד בצפון" **הארץ** (27.5.2020) <https://www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.8876922>

³¹ קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמ' כה.

³² רונית עיר-שי ותניא ציון וולדקס "הפמיניזם האורתודוקסי המודרני בישראל – בין נומוס לנרטיב" **משפט וממשל** טו 233, 239 (2013).

של החוק נעוצה ב**נומוס הפיידאי**, שהוא החניכה – הסוציולוגיה - המבוססת על ציווי ונרטיב. הכוח הפיידאי (paideic) מתאפיין ביצירתיות, יוזמה והתחדשות. היחיד והקהילה משלבים במגוון של צורות את הקורפוס, השיח והמחויבות, ונוצרות ישויות פיידאיות, כמו מערכות חינוך ולמידה, אשר מחזיקות במשמעויות שונות המבוססות על הערכים הקהילתיים ומעצבות לפיהן את התנהגות הפרט. נומוס פיידאי מגוון וחמקמק זה נזקק לארגון והסדרה. כדי ליצור משמעות אחידה הקהילה בוראת עיקרון מארגן משותף, הכולל גם פיקוח חברתי על קיום החוק, וזה מכונה בלשוננו של קאבר ה**נומוס האימפריאלי**. נומוס זה מביא את המשמעויות לכדי קורפוס מאורגן, ערכים משותפים וכללים קונקרטיים. הכוח האימפריאלי (imperial) נאכף באמצעות המוסדות, וכאשר האכיפה אפקטיבית שוב אין הוא דורש חניכה ולמידה.³³ ב**נומוס האימפריאלי** קיים רכיב פיידאי, וכך מתחנך היחיד להיות חלק מקהילה המחזיקה בקורפוס כללים שעוצמתם נגזרת מהנרטיב והחזון המשותפים.³⁴ קאבר מתעלם מזהויות של תתי קהילות המחזיקות במשמעות ייחודית, כמו קבוצת הנשים בתוך אותה קהילה, ורואה את הקהילה כמקשה אחת החולקת נומוס אחיד.³⁵ נראה כי התעלמותו זו נובעת מן ההנחה שלפיה כל חברי הקהילה נאמנים לפרשנות חוקתית משותפת. פרשנות זו מנסחת את הכללים בשתי דרכים שונות: פרשנות מסוג אחד מארגנת ה**סדרה אינסולרית** - פנימית – שאלו כללים שניתן לפרשם כבונים את הגשר בין החזון המשותף למציאות החיים הקיימת, כלומר ניסוח הכללים שלפיהם יש לפעול בהתאם לנרטיב המשותף. פרשנות מסוג אחר מתמקדת ב**חוקתיות גאולתית** - כללים המבוססים על חלק מתוך הנרטיב המשותף אשר רואה את המציאות כממתינה לגאולה ולעולם טוב יותר. החוקיות הגאולתית אינה מסתפקת בהסדרת התנהגות אלא גם קוראת לפעולות המתאימות להחלפת המציאות הנוכחית באחרת.³⁶ ל**נומוס** הקהילתי, בפרשנותו האינסולרית והגאולתית, לא נחוצה מדינה, שכן הוא נוצר, משומר ומפוקח באמצעות הנרטיב הקהילתי והמשמעות המשותפת.³⁷

³³ קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 9, 89. קאבר מסייג מהמונח "נומוס אימפריאלי", שאותו טבע, ואינו רואה אותו כמונח אידיאלי, אך הוא בחר בו כדי לרמוז על ישויות נומיות מובחנות, כפי שאימפריה מניחה מראש תתי-יחידות המחזיקות באוטונומיה משפטית ותרבותית; האסוציאציה של אלימות, המגולמת במונח "אימפריאלי", נועדה להבהיר את יתרונות הקורפוס המאורגן לצד המחירים של הגבלת מימושן של משמעויות נורמטיביות אוטונומיות של נומוס פיידאי.

³⁴ שם, בעמ' 12-9.

³⁵ יעל פליטמן "סיפורן של שש נשים: פנים אחרות בסוגיית איחוד משפחות" **משפט, חברה ותרבות- משפט, מיעוט וסכסוך לאומי** 341, 335 (2017).

³⁶ קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 22-30.

³⁷ שם, בעמ' 7, 14.

כיצד מתקיים אפוא הנומוס הקהילתי בתוך מדינה אזרחית? קאבר מפליג בתיאור כוחה של הקהילה המחזיקה בנומוס משלה, שלדידה הוא ממוקם במדרג נורמטיבי גבוה מזה של החוק המדינתי. קאבר מערער על העמדה שלפיה רק המדינה יוצרת חוק. לטענתו, עליונות המשפט האזרחי מקורה אינו צדק ומוסר אלא כוחה הפוליטי העודף של המדינה, המעניק לה את הזכות לעשות שימוש בכוח כדי לאכוף את פרשנותה.³⁸ קאבר מרחיב את גבולותיו של הפלורליזם המשפטי, הער לקיומן של כמה שיטות משפט הפועלות בו-זמנית ביחידה חברתית אחת.³⁹ הפלורליזם המשפטי אינו טוען כי המשפט האזרחי אינו עושה צדק, אך מכיר בפרשנות חלופית בתוך המשפט ומחוצה לו, כולל פרשנות המנוגדת למשפט האזרחי.⁴⁰ כל עוד לא קיימת התנגשות בין שיטות המשפט, הן עשויות להתקיים האחת לצידה של האחרת.⁴¹ קאבר מדגים כיצד מצאו קהילות דתיות את הדרך לשלב את הציות לחוק המדינתי בנומוס הקהילתי למניעת התנגשויות. הקהילות מפרשות את כתבי הקודש כמצווים לכבד את הממשל החילוני שבו חיה הקהילה ולציית לו, וכלשונו של קאבר: "זהו דימוי של חלל ייעודי ומקודש, מקום מפלט שנחצב מתוך החלל המשפטי הכללי והחילוני של המדינה".⁴² כוחם של מוסדות המדינה, על פי תפיסה זו, נשאב מכך שנוסדו בעזרת האל לשם שמירת הסדר החברתי. כפי שכותב קלזן, האמונה במשפט טבעי שמקורו אלוהי, הגם שאינה מייחסת ערך אידאולוגי למערכת המשפט המדינתית הפוזיטיבית, רואה בה תופעה אמפירית שכל עוד היא הולמת את המשפט הטבעי היא בעלת תוקף. במילים אחרות, המערכת הפוזיטיבית נבחנת באמצעות יעילותה; בתפיסה הקהילתית החוק המדינתי חל כל עוד אינו מתחרה במערכת הנורמטיבית הדתית.⁴³ מסיבה זו יש לציית לחוק האזרחי כחלק מהנומוס, לשם שמירה על הסדר החברתי, גם ללא איום בעונש. ואולם, כאשר הדרישות האזרחיות תתנגשנה עם האמונה הדתית, המחויבות לאמונה תגבר.⁴⁴ בעת כזו תיאלץ הקהילה להפגין התנגדות, אם כי בדרך כלל תעדיף להימנע מסכסוך עם הסמכות המדינתית המחזיקה בכוח. כאן נאלצת הקהילה להיכנס להרמנויטיקה שניונית - פרשנות טקסטית בדרך של התנגדות, דהיינו עיבוד מחדש של החוק ונשיאה

³⁸ שם, בעמ' 38-48.

³⁹ Sally Engle Merry, *Legal Pluralism*, 22 L. & SOC'Y REV. 869 (1988).

⁴⁰ Franz von Benda-Beckmann, *Who's Afraid of Legal Pluralism?* 34 J. LEGAL PLURALISM & UNOFFICIAL L. 37, 47 (2002); ברזילי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 596.

⁴¹ רות הלפרין קדרי "עוד על פלורליזם משפטי בישראל" (בעקבות מאמרו של איסי רוזן-צבי, "סובייקט, קהילה ופלורליזם משפטי") **עיוני משפט** כג(2) 559, 562 (2000).

⁴² קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 27.

⁴³ הנס קלזן **אלוהים, מדינה, טבע, אדם: על תאולוגיה פוליטית ומשפט טבעי** (יצחק אנגלרד עורך ומתרגם 2010).

⁴⁴ קאבר, לעיל ה"ש 1, בעמ' 22-24.

באחריות לתוצאות המאבק.⁴⁵ הפעלת כוח מצד המדינה מקצינה את הסיכון והרווח של אותה פרשנות מחודשת שיצרה הקהילה ואפשר לצפות להסלמה של ההתנגדות.⁴⁶

החלת גישתו של קאבר ביחס לקהילה החרדית אינה מוחלטת. המסה של קאבר מבוססת על מציאות של הפרדת דת ומדינה ומתייחסת לקבוצות דתיות מצומצמות יחסית. החרדים בישראל הם חלק משמעותי מאזרחי המדינה ושותפים במוסדותיה. ההלכה היהודית משפיעה על המשפט הישראלי בתחומים שונים,⁴⁷ אך למרות אימוצם של כללים ועקרונות מהדין העברי בחוק האזרחי, הקהילה החרדית רואה את המערכת הנורמטיבית ההלכתית כבלעדית ואינה מניחה אפשרות של קיום מערכת ערכית חלופית.⁴⁸ לצד הערכאות האזרחיות משגשגת בקהילה החרדית מערכת משפטית המפעילה בתי הוראה ובתי דין פרטיים העוסקים בהענקת כשרות, דיני ממונות ואף בדיני משפחה.⁴⁹ כמו כן קיימת מנהיגות קהילתית, שהזרם המרכזי בה פועל בעיקר על פי הנחיותיהם של מנהיגים מקרב הקהילה האשכנזית, אשר מורים דרך בהחלטות ציבוריות. הקהילה מקבלת הכרעות אלו כ"דעת תורה" וכנהניה מחייבת.⁵⁰ בהקשר זה ניתן לבחון את גישתו של קאבר, היות שלמרות השתתפותה של הקהילה החרדית במוסדות המדינה וחרף גודלה היחסי היא עדיין מקיימת מערכת חלופית המבוססת על נומוס משלה. הכוח הפיזי באברה החרדית מתבטא במערכת חינוך ייחודית ונפרדת, וגם בתכנים כמו הצגות ילדים בבית הספר, ספרי קריאה ושבועונים המבטאים את הנרטיב ומעניקים משמעות לכללים שלאורם מתחנכים בני הקהילה.⁵¹ הפסיקה ההלכתית, בעיקר זו היוצאת מתוך בתי הדין הקהילתיים ודבריהם של הרבנים המוכרים והמקובלים בקהילה, הינה הנומוס האימפריאלי המחייב ציות ולעיתים גם מעורר התנגדות. בעת שגרה משתלבות זו בזו המערכות הנורמטיביות של הנומוס החרדי והחוק האזרחי הישראלי, ודומה שחיכוכים ביניהן, גם

⁴⁵ ש.ם.

⁴⁶ ש.ם.

⁴⁷ מרדכי הלפרין "משפט רפואי – השפעת ההלכה על חקיקה ועל פסיקה בישראל" רפואה ומשפט-גיליון מיוחד בנושא **אתיקה, משפט ובריאות** 37, 37 (2013).

⁴⁸ ברזילי, לעיל ה"ש 10, בעמ' 603.

⁴⁹ עמיחי רדזינר "גט בהשגחת הבד"ץ: "ענייני נישואין וגירושין" בבתי דין חרדיים פרטיים" **משפט, חברה ותרבות** א 69 (2018).

⁵⁰ בנימין בראון **לקראת דמוקרטיזציה במנהיגות החרדית? : דוקטרינת דעת תורה במפנה המאות העשרים והעשרים ואחת** 9 (המכון הישראלי לדמוקרטיה 2011) https://www.idi.org.il/media/3711/pp_89.pdf

⁵¹ דבורה ווגנר "אבות אברכים: זהויות ותפקידים במשפחה החרדית בישראל" **חקר החברה החרדית** 2, 147, 158 (2015) <https://jerusalem.institute.org.il/publications/%D7%96%D7%94%D7%95%D7%99%D7%95%D7%AA-%D7%95%D7%AA%D7%A4%D7%A7%D7%99%D7%93%D7%99%D7%9D-%D7%91%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%97%D7%94-%D7%94%D7%97%D7%A8%D7%93%D7%99%D7%AA/>

אם אינם מועטים, מתוחמים בדרך כלל בזירות מפגש קבועות.⁵² שונה הדבר בעת חירום. עיתות חירום מתאפיינות בתחולה חלקית של מגבלות חוקתיות, וניתן לזהות כיצד שימוש בכוח, שאינו מרוסן כבעת שגרה, מביא ליצירתיות בוראת חוק.⁵³ אתגר הקורונה היה הזדמנות לפרשנות מחודשת של הנומוס בקהילה החרדית ויחסי הגומלין בינו לבין הקורפוס האזרחי, ובמילותיו של קאבר: "פרשנות משפטית מתבצעת בשדה של כאב ומוות".⁵⁴

ערעור הנרטיב הקהילתי בגל הראשון של הקורונה

בפרק זה אנסה לנתח את הנומוס והנרטיב בקהילה החרדית והאופן שבו הושפעו נוכח אתגרי הקורונה, שאיימו לסדוק את חומת הנרטיב מבית ומחוץ והתווספו לאתגר ההתמודדות עם התחלואה המתפשטת.

כאמור, לקהילה החרדית נרטיב המושתת על אתוס היסטורי רב-שנים ותפיסת טוב משותף המבוסס על הנרטיב והנומוס. אתגר הקורונה איים על הנרטיב המשותף, ופעולות האכיפה הביאו ליצירת נרטיב של התנגדות. דינמיקה זו סוככה על היעד והערך המשותפים לכל הצדדים כולם - ההגנה על בריאות הציבור וערך החיים – וערפלה אותם. בשורות הבאות אציג את השתלשלות סיפורה של קהילה בעת התפרצות הקורונה והמאמצים לפרש מחדש נומוס השואב מנרטיב שהתערער.

חג הפורים עבר על רוב תושבי ישראל באדישות מה. כולם שמעו על הקורונה, חומרי החיטוי כבר אזלו בבתי המרקחת ובחנויות הפארם, אבל מעבר לכך לא ננקטו הגבלות כלשהן. המפץ התרחש למחרת, עת הוכרז על סגירתם של כל מוסדות החינוך.⁵⁵ במערכת החינוך החרדית, בפרט תלמודי התורה והישיבות לבנים, לא במהרה נסגרו השערים.⁵⁶ הנרטיב החרדי שזור באינספור סיפורי גבורה וכאב של איסור לימוד תורה על ידי השלטונות, סגירת בתי כנסת וישיבות ולימוד תורה במחתרת. סיפורי גבורה אלו העלו על נס נאמנות חסרת פשרות לקיום ההלכה היהודית, אם באמצעות נכונות לצאת למאבק נגד גזרות השלטון, כמו בתקופת החשמונאים, ואם באמצעות הפרת הגזרות ונכונות

⁵² על זירות מפגש מרכזיות ראו ליאון, לעיל ה"ש 9.

⁵³ מיקי זר "עזה כמוות – פתח דבר ל"אלימות והמילה" עיוני משפט מג 293, 300 (2020).

⁵⁴ Robert M. Cover, *Violence and the Word*, 95 YALE L.J. 1601 (1986). תרגום השורה מצוי אצל איילת הופמן

ליבזון "ערך החיים בין סמכות לאוטונומיה: עיון בסוגיה תלמודית" **בפרט ובכלל** 17, 17 (2015).

⁵⁵ ראו ס' 3 לצו בריאות העם (נגיף הקורונה החדש) (הגבלת פעילות מוסדות חינוך) (הוראת שעה), התש"ף-2020, ק"ת 738.

⁵⁶ חנן גרינווד "לומדים למרות הקורונה: שוטרים הגיעו לסגור ישיבות" **ישראל היום** (15.3.2020)

<https://www.israelhayom.co.il/article/742059>

לשאת בעונש המוות, דוגמת רבי עקיבא, שמסר את נפשו על לימוד תלמידיו.⁵⁷ הקסם והגעגוע הגלומים בנרטיב עוצמתי זה האפילו על הערך הקיומי המשותף שעליו ביקשה המדינה להגן, הלוא הוא ערך הבריאות וקדושת החיים. באותה עת התגבש נומוס פיידאי בקרב קבוצות שונות בקהילה. במחקרן של נטע ברק-קורן ולטם פרי-חזן, המסכם ראיונות עם מנהלי מוסדות חינוך, ניתן לזהות שתי גישות מרכזיות מנוגדות: הגישה האחת, שרווחה בעיקר במוסדות של בני עדות המזרח, קראה לציות למדינה ולגורמי המקצוע לצורך שימור הנרטיב התורני של קדושת החיים והאחריות לזולת; הגישה האחרת, שרווחה בקרב מוסדות החינוך האשכנזיים, ראתה את הנחיות המדינה כמעורפלות ולא עקביות והדגישה את עליונות הציות לגדולי ישראל וחשיבותו של לימוד התורה.⁵⁸ ההנחיות בדבר סגירת מוסדות תורה ודת וכניסתם של גורמי אכיפה במדים לתוך מוסדות אלו, גם אם לא היו בהיקף נרחב, העירו מחדש את הנרטיב של הגנה על לימוד התורה בכל מחיר, וכוח ההתנגדות צמח ועלה מתוך נומוס פיידאי זה.⁵⁹

היכן היו באותה עת גדולי הדור האמונים על יצירת הנומוס האימפריאלי באמצעות פסקי הלכה לכלל הציבור? מעטים החמיצו את הסרטון המפורסם שבו נראה נכדו של פוסק הדור הליטאי, הרב חיים קנייבסקי, שואל את סבו: "המדינה רוצים עכשיו להגיד שכל החיידרים [מוסדות חינוך לבנים, ח"ג"] לא ילמדו, גם הישיבות אבל בעיקר החיידרים שלא ילמדו עכשיו, עד מתי שהם ידעו מה קורה עם המגפה הזו. כי הם אומרים שילדים מתקבצים יחד, באותו בניין הרבה ילדים, יכולים להעביר מאחד לשני אם מישהו נדבק, וזה יכול להגביר את הסכנה. השאלה אם סבא חושב שצריך לבטל את החיידרים בגלל זה". על כך נצפה ונשמע הרב קנייבסקי עונה: "חלילה". נכדו המשיך והקשה: "יומה להגיד להם שהם חוששים שיידבקו?", ותשובתו של הרב הייתה: "לסגור את החיידרים זה יותר סכנה".⁶⁰ שיחה קצרה זו מכילה את הוראת החוק האזרחי, מחד גיסא, ואת חיוניותו של לימוד

⁵⁷ איה ברסקי אלישב **קידוש השם בארץ ישראל בעת העתיקה מגזירות אנטיכוס ועד גזירות הדריינוס** 18-1 (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב 2007).

⁵⁸ Netta Barak-Corren & Lotem Perry-Hazan, *Bidirectional Legal Socialization and the Boundaries of Law: The Case of Enclave Communities Compliance with COVID-19 Regulations*, SSRN (Mar. 4, 2021) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3797433 (להלן: ברק-קורן ופרי-חזן).

⁵⁹ במכתב ששיגר יועמ"ש משרד הבריאות, אורי שוורץ, לשר הבריאות יעקב ליצמן ביום 18.3.2020 הובהר כי כל מוסדות החינוך ולימוד התורה, כולל גני ילדים, תלמודי תורה, ישיבות וכוללים, מחויבים להפסיק את פעילותם. ואולם, הוראה זו לא יושמה. על המכתב וניסיונות האכיפה ראו: סיון חילאי ואיתי בלומנטל "במשרד הבריאות מסירים את הכפפות: "צו בריאות העם" למוסדות החרדיים" *Ynet* (18.3.2020) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5697503,00.html>; על ההתנגדות המעוגנת באתוס הקהילתי ראו: אהרן רבינוביץ "חבר מועצת מודיעין עילית: לא יסגרו לנו את בתי הכנסת. כך התחילו הגזירות ברוסיה" *הארץ* (29.3.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/premium-1.8719344>

⁶⁰ ראו: יענקי קנייבסקי מסביר לרב חיים בפעם הראשונה על הקורונה https://www.youtube.com/watch?v=vLrflwyX3Og&ab_channel=WhatsAppVideos

התורה, מאידך גיסא, כערכים מתחרים, כאשר מקור ההנחיה הינו המדינה. האם הייתה התשובה שונה אילו אמר זאת גורם רפואי? אין לדעת. כך, לכל הפחות בזרם הליטאי, במאבק בין החוק האזרחי לנומוס האימפריאלי גבר האחרון.⁶¹ הימים שלאחר מכן היו סוערים. גם כאשר כבר הגיעו משרד הבריאות ופוסקי ההלכה לעמק השווה בהסדרת הפעלתם של מוסדות הדת ותלמידי הישיבות הוצאו לחופשת הפסח,⁶² עדיין הושמה עמדתו הראשונית של הרב קנייבסקי ללעג בתקשורת שוב ושוב.⁶³ הנרטיב החרדי של ציות לגדולי התורה ותפיסתם כמצויים מחוץ לביקורת נפגע עמוקות.⁶⁴ התקוממות של יחידים וקבוצות נוכח הגבלות הקורונה הפוגעות בנרטיב הקהילתי התחזקה בד בבד עם אמירות מכיוונם של אקדמאים ופובליציסטים מהציבור הכללי ומקרב החרדיות המודרנית, שניבאו התפוררות בקהילה החרדית השמרנית בעקבות אכזבה מהנחיות הרבנים וכתוצאה של חדירת הטכנולוגיה.⁶⁵

באותו שדה "של כאב ומוות" צמח ועלה הכוח הפיידאי. כל יחיד או קבוצה ביקשו לנסח כללי התנהגות הנובעים מהנרטיב המעורער בתנאי אי-ודאות - הן בהנחיות האזרחיות והן בהנחיות המנהיגות ההלכתיות. כל זאת מתרחש בעיתוי מיוחד של תקופת חג הפסח, חג המסמל, אולי יותר מכל חג אחר, את ביצור הנרטיב ההיסטורי של גאולה שמטרתה קבלת התורה, את שאיפתו של העם

⁶¹ מאמר מקיף של המכון הישראלי לדמוקרטיה פילח את התייחסות לכללי הקורונה מטעם מנהיגי הקבוצות השונות בקהילות החרדיות בארץ ובעולם. ראו גבריאל אבן צור ושוקי פרידמן **העולם היהודי לנוכח משבר הקורונה** 13-18 (המכון הישראלי לדמוקרטיה 16.4.2020) <https://www.idi.org.il/media/14441/the-jewish-world-in-light-of-the-crisis-corona.pdf>

⁶² אלי שלזינגר וארי קלמן "הקורונה והחרדים: פרסום ראשון: הגר"ח קיבל את מתווה הפרשה" **בחדרי חרדים** (15.3.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1088093>; משה ויסברג "הגר"ח קנייבסקי הורה לסגור את כל החיידרים" **בחדרי חרדים** (18.3.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1088803>

⁶³ אלי ביתאן "הפקרות או אחריות: הרב קנייבסקי נגד משרד הבריאות" **מקור ראשון** (15.3.2020) <https://www.makorrishon.co.il/news/212299>; קובי נחשוני "הרב קנייבסקי, שניות לפני ההוראה על קיום הלימודים לחרדים: 'לא שמעתי על שום מגפה'" **Ynet** (19.3.2020) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5698287,00.html>; יקי אדמקר "בניגוד להנחיות: לפחות עשרה מתפללים בביתו של המנהיג החרדי הבכיר" **וואלה! חדשות** (1.4.2020) <https://news.walla.co.il/item/3350025>

⁶⁴ אלי ביתאן "תקנות הקורונה מערערות את המנהיגות החרדית" **מקור ראשון** (22.4.2020) <https://www.makorrishon.co.il/news/222891>. מעניין לציין כי הנומוס החרדי מתווה דרך התמודדות במצב שבו גדול בתורה הכריע מבלי שכלל העובדות יהיו לנגד עיניו, כמו במקרה זה. דיון זה מופיע בתלמוד הבבלי **סנהדרין** לג עא: "דאמר רב ששת אמר רב אסי: טעה בדבר משנה – חוזר, טעה בשיקול הדעת – אינו חוזר". כאשר ההלכה סותרת דברי תורה מפורשים, מסתבר שדברי תורה אלו נעלמו מעיני מורה ההוראה, אך כאשר מכריע בנושאים שבמחלוקת, אין לערער על הכרעתו. דומה הדבר להשוואה בין טעות במצב משפטי ועובדתי לבין טעות בשיקול הדעת במסגרת ערכאה משפטית אזרחית.

⁶⁵ דרור פויר "החברה החרדית בטלטה: עליהם מבחוץ, חשבון נפש מבפנים, והקורונה בכל מקום" **גלובס** (1.4.2020) <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001324202>; וכן ראו: יחזקאל רוזנבלום "גם זו תוצאה של הקורונה: קריסת המודל החרדי הישן" **Ynet** (12.7.2020) <https://www.ynet.co.il/judaism/article/BygknOukw>

להחיל על עצמו נומוס אימפריאלי משותף המגולם במערכת החובות האלוקית.⁶⁶ הקורונה תבעה את שינויו של הקורפוס המוכר - הגעלת כלים לצורך הכשרתם מחמץ, מנהג מכירת החמץ לגויי בית הרב, אפיית מצות מהודרת ואפילו מחסור בביצים, שבקרב קהילות חרדיות מסוימות הן רכיב עיקרי במאכלי חג הפסח. הסגר לא אפשר לגשת לרב ולערוך את המנהג של מכירת החמץ, המתקיים בדרך כלל בבית הרב. כך גם אפיית המצות לפסח, שרבים מעדיפים לבצע בעצמם כהחמרה הלכתית מיוחדת במסגרת "חבורות", לא התאפשרה. המאפיות פעלו במתכונת של הנחיות הקורונה, ובדרך כלל לא התאפשרה כניסתם של זרים לצורך אפייה לעצמם. מנהג מכירת חמץ, שזה שנים מתאפשר באמצעות רשת מקוונת באתרי הרבנות ובציונות הדתית, התאפשר לפתע גם בקהלים השמרניים ביותר. הרשת הציעה מענה גם לנושאים חשובים נוספים בנרטיב החרדי, דוגמת לימוד תורה מרחוק בחברותא כחלופה ללמידה בצוותא במתכונת המקובלת בישיבות ובבתי המדרש, ואפילו רכישת צרכי חג ברשתות בכשרות מהדרין.⁶⁷

להפסקת התפילות במניין מיוחסת משמעות מיוחדת, שכן הן כמו מעניקות תוקף לנומוס האימפריאלי. כפי שניסח זאת אלי פרידמן: "ההבדל בין החוויה של תפילה בציבור לבין תפילה ביחידות היא שהמניין מאמת את הסיפור של הקהילה המתפללת. כאשר כולם עונים בבירור וביחד: 'קדוש, קדוש, קדוש ה' צבאות מלוא כל הארץ כבודו', אזי המעשה של ההמלכה של הקדוש ברוך הוא מקבל תוקף של אמתיות מהנרטיב המשותף שהמתפללים מספרים".⁶⁸ במילים אחרות, הפסקת התפילות במניין לא זאת בלבד שאתגרה את הנומוס, אלא אף השפיעה על התהוותו היומיומית באמצעות הכרזה ציבורית על תוקף הנרטיב המשותף.

ובתוך אותו כאוס המשיכה ההדבקה ההמונית, נפתחו מחלקות אשפוז והיו שהלכו לעולמם. החרדים היוו אחוז גבוה מקרב החולים בישראל ובעולם. מתברר כי נוסף על הציות המסויג והמאוחר להנחיות הקורונה, ההדבקה המרובה נבעה גם מאורח החיים, מצפיפות המגורים ומריבוי האינטראקציות הבין-אישיות, מהחשיפה המאוחרת למידע שפורסם בתקשורת המקוונת, מהאתגר הטכנולוגי ועוד.⁶⁹ הקהילה החרדית אמונה על נרטיב קדושת החיים - פיקוח נפש - וגאה בתרומתה

Robert M Cover, *Obligation: A Jewish Jurisprudence of the Social Order*, 5 J. L. & RELIGION 65–74⁶⁶ (1987).

⁶⁷ נתי טוקר "הקורונה יצרה בום באינטרנט החרדי – שעשוי להוביל לשינויי עומק חברתיים" **TheMarker** (27.4.2020) <https://www.themarker.com/advertising/premium-1.8801015>

⁶⁸ אלי פרידמן **נעשה ונשמע: אוניברסליות ופרטיקולריות לאור המושגים 'פרקסיס' ו'נומוס'** (לא פורסם).
⁶⁹ Song Niu & Nianci Li, *Israel's Measures and its Cooperation with Palestine to Fight COVID-19*, ⁶⁹ ASIAN J. MIDDLE EASTERN & ISLAMIC STUD. 1–14 (2020).

הציבורית בנושאים הנוגעים בבריאות. עם אלה נמנים, למשל, ארגוני "זק"א" ו"הצלה", שזוכים לקונצנזוס בארץ ובעולם,⁷⁰ מוקדי יעוץ רפואי כמו "עזרה למרפא" שהקים הרב פירר, חתן פרס ישראל, המסייע לכלל האוכלוסייה,⁷¹ וכן עמותות הפועלות באופן פורמלי וייחודי בתחומי בריאות, כמו המאגר היהודי הגדול בעולם של תרומת מח עצם של "עזר מציון" (לצד תחומי עשייה אחרים שמפעיל ארגון ותיק ומוערך זה)⁷² ותרומות הכליה מטעם ארגון "מתנת חיים", שהביא לזינוק ניכר בתרומה מן החי בישראל.⁷³ ואולם, דווקא בימי הקורונה שפקדו את העולם ואת הקהילה, אותו "טוב משותף" של תרומה לבריאות שינה את פניו. לפתע נתפסו החרדים בעיני הציבור, ואף בעיני עצמם, כקבוצה המסכנת את בריאות הציבור.⁷⁴ סגר על ערים חרדיות, כמו גם סימונם ובידודם של מאושפזים חרדים בבתי החולים הציבוריים, הפכו את הקהילה החרדית למעין "מפגע תברואתי".⁷⁵ באופן סמלי, אחד מקורבנות הקורונה היה הרב ז"ל, שהקים את מערך תרומות הכליה האלטרואיסטיות בישראל ואשר ישראלים רבים חבים לו את חייהם.⁷⁶ המסמר האחרון אולי נעוץ היה בעובדה שדווקא צבא הגנה לישראל, השנוי במחלוקת בעיני הקהילה, הוא שנטל לפתע את תפקיד ה"טוב" וחילק חבילות מזון לתושבי בני ברק המסוגרת. לא זו בלבד אלא שהוא עוד הוסיף עליהן ברכה לבבית, ששאבה, לא פחות ולא יותר, מתוך הטקסט היהודי: "חג שמח, איש את רעהו יעזרו. באהבה, חיילי צה"ל".⁷⁷ היו אף מי שראו בכך הגשמת חזון גאולי של אימוץ מצוות חסד על ידי מי שאינו חרדי.⁷⁸ כך התערער אתוס מרכזי נוסף בנרטיב החרדי - אתוס החסד והתרומה לחברה הישראלית, בפרט בתחומי הבריאות.

Nurit Stadler et al., *Fundamentalism's encounters with citizenship: the Haredim in Israel*, 12⁷⁰ CITIZENSHIP STUD. 215 (2008).

⁷¹ מרכז עזרה למרפא **הענקת תעודות הוקרה לרב פירר** <https://www.ezra-lemarpe.org/certificates-ofhonor>

⁷² אתר **עזר מציון**: <https://www.ami.org.il/bone-marrow-registry>

⁷³ אתר **מתנת חיים**: <https://kilya.org.il/he>

⁷⁴ מירב ארלוזורוב "ישראל נדחפת לסגר מלא - בגלל החרדים" **TheMarker** (31.3.2020) <https://www.themarker.com/news/health/premium-1.8725579>

⁷⁵ בועז אפרת "הנחיה בשיבא: חרדים ממוקדי התפרצות מופרדים למיון קורונה - מבלי שנבדקו" **וואלה!** (31.3.2020) <https://news.walla.co.il/item/3349658>

⁷⁶ אהרון רבינוביץ "מת מקורונה הרב ישעיהו הבר, מייסד עמותת "מתנת חיים" לתרומות כליה" **הארץ** (24.4.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/1.8795043>

⁷⁷ רועי שרון "בבני ברק התלוננו - הרמטכ"ל הפסיק את הברכות על חבילות המזון" **ערוץ 7** (21.4.2020) <https://www.inn.co.il/news/434679>

⁷⁸ יהושע פפר "חרדים מהקורונה" **צריך עיון** (19.3.2020) <https://iyun.org.il/article/haredi-rabbis-stance-on-corona>

הנה כי כן, ניתן לראות כי כמה כוחות השפיעו על הנרטיב של החברה החרדית בגל הראשון של הקורונה: ההנחיות, שכללו צמצום בלימוד תורה ותפילה והעירו את הנרטיב העמוק של הגנה על ערך לימוד תורה נגד גזרות השלטון; האכיפה האזרחית כנגד מוסדות תורה, שהציתה התנגדות השואבת מאתוס עמוק של ההגנה על לימוד התורה מפני השלטונות; המנהיגות הקהילתית, שספגה ביקורת מחוץ ואפילו מבית;⁷⁹ דרישת הריחוק, שפגעה בשימור המעשי של הנומוס באמצעות מניעת תפילות בציבור וקיום הלכות ומנהגים בעיקר בחג הפסח; ולפני הכול - הנגיף עצמו, שהכה ביהדות החרדית בארץ ובעולם, ניפץ את הטוב המשותף של מקור לבריאות הציבור והצמיד לקהילה החרדית דימוי של מקור להפצת תחלואה. אין לדעת מה משקל ההשפעה של כל אחד מכוחות אלו בקרב פרטים וקבוצות בקהילה החרדית ולאורך ציר הזמן של המגפה, אך ככלל ניתן לזהות ערעור של הסדר חברתי ובעיקר של מערכת הערכים המבנה אותו – לימוד תורה במסגרת קבוצתית, אורח חיים ומנהגים קהילתיים ותפיסת "טוב" קהילתי כתורמים לבריאות החברה בישראל.

יצירת נומוס קהילתי - רה-קונסטרוקציה של הנרטיב

נוכח תמונות קשות של אנשי "חברא קדישא" במדים ממוגנים נושאים מיטות עטופות בחומר פלסטי טולטלה הקהילה וחוותה זעזוע.⁸⁰ תמונות הנפטרים בקהילות החרדיות בעולם היו משכנעות יותר מהתפשטות התחלואה בישראל עצמה, ורבים טענו שעבור החרדים ברוקלין קרובה לבני ברק יותר מתל אביב.⁸¹ בעקבות תמונות אלו חלה התעוררות שהפכה להתעשתות. הדחיפות הראשונית הייתה זעקה לחוק אימפריאלי וקריאה חד-משמעית לאמץ את כללי הריחוק של משרד הבריאות.⁸² פוסקי ההלכה, רבני השכונות וארגוני בריאות קהילתיים הפעילו יוזמות מקומיות וארציות לארגון מחודש של נומוס, כפי שפעלה המנהיגות הקהילתית באירועים שונים בעבר.

בימי ההתפרצות הראשונים של הקורונה טרם התגבשה תגובה של המנהיגות הקהילתית, וייתכן כי עיכוב התגובה נגרם גם מהסערה הפוליטית והאיחור בשיתוף פעולה בין גורמי הממשל והאכיפה

⁷⁹ רבים העדיפו להטיל את האשם על המנהיגות הפוליטית ולהימנע מהטלת דופי במנהיגות ההלכתית. אנשיל פפר "העסקנים שימרו את הניתוק של הציבור החרדי - ואחראים למשבר אף יותר מהרבנים" **הארץ** (3.4.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/premium-1.8734728>

⁸⁰ איתמר אייכנר, איילה אור-אל, יניב חלילי וה-JTA "יהדות העולם מבכה על בניה: "אנחנו מריחים את המוות מסביב" **Ynet** (30.3.2020) <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5703927,00.html>

⁸¹ פויר, לעיל ה"ש 65.

⁸² משה ויסברג "רבני בני ברק במכתב לחולי קורונה: לצאת למלונות" **בחדרי חרדים** (18.4.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1094053>; אהרן רבינוביץ "הרב קנייבסקי הורה להתפלל ביחידות ולדווח למשטרה על מפירי הנחיות משרד הבריאות" **הארץ** (29.3.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/premium-1.8720677>

לרבנים. בתקופה זו ניתן לזהות התגבשות של נומוס פיידאי, המתאפיין ביוזמות יצירתיות המשתלבות בקורפוס הקיים. הנומוס הפיידאי מתגבש על ידי פרטים וקבוצות קטנות, מבוסס על נרטיב המאחד את הקהילה שהתחנכה על פיו ואינו דורש אכיפה באמצעות מוסדות הקהילה.

דוגמה לנומוס פיידאי ניתן לזהות בהנחיות רבנים מקומיים, שנמסרו בעל פה, ולפיהן אדם שהגיע לבית הכנסת תוך הפרת חובת הבידוד אינו יוצא ידי חובה.⁸³ אך רק בשלב מאוחר יותר התגבש זה לכדי כלל כתוב, שקבע כי "המגיע לבית הכנסת באיסור, בין אם האיסור הוא בעצם ההגעה שנוגדת במשהו את הנחיית הרשויות, ובין אם האיסור הוא בחוסר הקפדה על פרט מסוים מהנחיית הרשויות לגבי אופן השהות בבית הכנסת, הרי שבלאו הכי לא מקיים שום מצוה בהגעתו, ואינו יוצא ידי חובת תפילה בציבור, ולא ידי חזרת הש"ץ וקריאת התורה".⁸⁴ הנומוס הפיידאי המתפתח הכיל גם חוקים הפוכים, הקוראים תיגר על דיווח למשטרה בנוגע להפרת הנחיות הקורונה במסגרת תפילה ולימוד תורה; הסנקציה הייתה איסור ליהנות מטובות ההנאה שהקהילה מציעה, כמו שימוש באולמות שמחות, מקוואות וכדומה, אך ללא אכיפה בפועל של האיסור.⁸⁵ חוק זה, המצמיד את הכלל לתועלת הדתית של היחיד ומותיר את הבחירה בידיו, אינו נאכף באמצעות המוסדות החברתיים, שכן אם יש הפרה היא סמויה. הציות נגזר מאמונתם המשותפת של הרב ובני קהילתו בקורפוס החוקים והמחויבויות שאותם מנהל האדם בינו לבין בורא עולם.

בבד בבד עם התגבשותו של נומוס פנים-קהילתי לא הושתק העלבון הקהילתי בגין הנרטיב הסדוק. לצד הנחיות לשמירת הוראותיו של משרד הבריאות, ולא פעם אף אימוץ הנחיות מחמירות יותר, התפתח נרטיב מתקן, שנשען לא מעט על ישראלים רבים שמאסו בסגר והפרו את הכללים. התקשורת החרדית הגיבה בהתלהבות כשלערים החרדיות התווספו מוקדי הדבקה במקומות אחרים,⁸⁶ והפרות הכללים בערים החילוניות העניקו הזדמנות להציב מחדש את עליונות הציות וערך קדושת החיים בקהילה החרדית, אגב הטחת ביקורת נקמנית בחילונים הסוררים.⁸⁷ בשכונת

⁸³ עדות אישית. ח.ג.

⁸⁴ פסק דין של הרב פנחס שפירא, בד"ץ שערי שלום בבית שמש. הובא אצל: ירוחם שמואלביץ "פסק הלכה: המתפלל בבית כנסת ללא מסיכה כמתפלל בטמפל" **לדעת** (י"ג בתמוז תש"פ) [ladaat.co/archives/47665](https://www.ladaat.co/archives/47665).

⁸⁵ שימי שפר "מי ש"הלשין או מסר" על הפרת הנחיות של חסידים - ייענש" **כיכר השבת** (26.5.2020) <https://www.kikar.co.il/361405.html>.

⁸⁶ תמר פרלשטיין "קורונה בגימנסיה: לחרדים מגיעה התנצלות" **מקור ראשון** (1.6.2020) <https://www.makorrishon.co.il/opinion/233993>; קובי בורנשטיין "מגמת העלייה בחולי הקורונה: 1 בלבד בבני ברק" **בחדרי חרדים** (31.5.2020) <https://www.bhol.co.il/news/1105258>.

⁸⁷ אריה ריבקינד "מקלב הטיח ברמת גנים: "איך אתם מטיילים בגן ציבורי ללא מסכות?" **חרדים** 10 (15.4.2020) <http://p8503-170-19772.s170.upress.link/news/586645/>.

מאה שערים אף הגדילו לעשות וכתבו מודעה, אולי משעשעת במידת מה: "תושבי רחביה והשכונות האדומות בתל אביב - לאור התפשטות הקורונה בשכונתיכם והזלזול בשמירה על ההנחיות באזורי מגורייכם, אנא הימנעו מכניסה לשכונתנו".⁸⁸ להתגדרות מחודשת זו, מאחורי "חומת המידות הטובות" שנסדקה, היו שותפים כמובן כלי התקשורת החרדיים, שהביאו את דבר המנהיגות התורנית. אי-אפשר להתעלם מהרה-קונסטרוקציה של הנרטיב בתוך דברים אלו. דוגמה לכך הופיעה בגיליון מוסף **יתד השבוע**, שציטט את דברי הרב דוד מורגנשטרן:⁸⁹

מי שחושב שבגלל ששרד הבריאות הודיעו שמותר לעשות מניינים זה נהיה מותר מבלי לשאול את הרבנים, הרי שהוא מודיע בזאת שלא חוקי ההלכה הם הקובעים אצלו, לא תורתנו הקדושה קובעים אצלו, הקובעים הם חוקי המדינה רח"ל [רחמנא ליצלן = שה' ישמור. ח"ג].⁹⁰

אמירה זו מחדדת מחדש את עקרון הבידול ואת עליונות הנומוס הקהילתי בפרשנותם של הרבנים. פרשנות זו מביעה התנגדות לחוק המדינתי ולציות לו. הדובר אינו חושש מפגיעה בקורפוס ההלכתי היציב של חשיבות התפילה במניין, אך שואף למסגר מחדש את הנומוס הפגוע של ערך קדושת החיים, ערך הבידול מחוקי המדינה וערך הציות לרבנים בו-זמנית. בה בעת התעשתו גם במשרד הבריאות, כאשר, באיחור מה, הוקם בו מטה ההסברה ייעודי למגזר החרדי. פרסומי משרד הבריאות מעידים אף הם על ניסיונות לשמר ולחזק את הנרטיב "אנחנו כל כך מקפידים על 'בין אדם לחברו' שומרים על כבוד הזולת ונזהרים על רכושו. ומה עם בריאות? - זכרו: מפרי הנחיות מזיקים לאחרים ומסכנים אותם!"⁹¹ וכאן הופיעו הנחיות הריחוק המפורטות. המפרסם נצמד לנרטיב של "תפיסת הטוב המשותף": אנחנו טובים יותר מהחברה הישראלית הסובבת אותנו. שומרים על "בין אדם לחברו" ולא מזיקים לזולת. ניתן לשער שלא בכדי נמנע המנסח, המוזמן על ידי המדינה, מהצירוף "הנחיות משרד הבריאות", אלא הותיר את המונח "הנחיות" בלבד. בפרסומים שונים הופיעו הצירופים "הנחיות הרופאים" או "הנחיות גדולי ישראל". נראה כי לצורך

⁸⁸ חדשות סרוגים "שלט במאה שערים: 'תושבי רחביה ות"א הימנעו מכניסה לשכונה" סרוגים (9.6.2020) <https://www.srugim.co.il/455890-%D7%A9%D7%9C%D7%98-%D7%91%D7%9E%D7%90%D7%94-%D7%A9%D7%A2%D7%A8%D7%99%D7%9D-%D7%AA%D7%95%D7%A9%D7%91%D7%99-%D7%A8%D7%97%D7%91%D7%99%D7%94-%D7%95%D7%AA%D7%90-%D7%94%D7%9E%D7%A0%D7%A2%D7%95-%D7%9E>

⁸⁹ ראה לעיל ה"ש 69; "תלמיד מובהק למרן רשכבה" הגר"ש אלישיב זצוק"ל מרבני שכונת 'רמת שלמה בירושלים' – הגדרה זו מייחסת לדובר קשר ישיר לפוסק הדור הבילתי מעורער, הרב יוסף שלום אלישיב (1910-2012).

⁹⁰ "דיני נפשות שנו כאן!" (1.5.2020) **יתד השבוע** 423, עמ' 6.

⁹¹ פרסום משרד הבריאות. הופיע בין השאר ב**יתד נאמן** 10337 (26.6.2020), עמ' 7.

הסברה שתוטמע בקהילה ויתרו המפרסמים מטעם משרד הבריאות על עליונותו של החוק האזרחי ואפילו טשטשו את סמכותו הנורמטיבית; הם העלו את החוק הקהילתי למדרגת עליונות לפחות ברמה האופרטיבית ובכך רתמו אותו להגברת הציות להנחיות. המאבק הסמוי על המדרג הנורמטיבי מצוי גם בהנחיות הרבנים שהתפרסמו בקרב הציבור האשכנזי, שבהן לא אוזכרו משרד הבריאות או הממשלה כמקור להנחיות הקורונה, בעוד בפרסומי הרבנים מבני עדות המזרח ההפניה להנחיות משרד הבריאות הייתה מפורשת יותר.⁹² במציאות מעורפלת זו בחרו קבוצות אנשים במדיניות פעולה משלהם, תוך איתור צידוקים הנגזרים מהנרטיב החרדי, כשהם מתמרנים בין ההנחיות הסותרות.⁹³ רק בשלב מאוחר יותר על הציר של תקופת הקורונה גובש נומוס אימפריאלי, שכלל **הסדרה אינסולרית** של התנהגות יומיומית של שמירת בריאות ואורח חיים על פי ההלכה בעידן הקורונה. בנוסף, הוסדרו כללים המתמקדים **בחוקיות גאולתית**, מתוך התפיסה הרואה את המציאות כממתנה לגאולה ולעולם טוב יותר, תפיסה המתבטאת בקריאה להתחזקות בקיום מצוות שונות כסגולה להינצל מהמגפה. דוגמה מייצגת לכך היא פרסום ספר הזמין ברשת, שקיבל את הסכמתו של הרב חיים קנייבסקי ורבנים נוספים המקובלים על הזרם החרדי האשכנזי. בספר לוקטו הנחיות ומאמרים של רבנים שונים שנכתבו בתקופת הקורונה.⁹⁴ הספר מחולק לארבעה פרקים. שלושה מהפרקים אינסולריים ועוסקים בזהירות מהמגפה, בפסקי הלכות ובמאמרי הלכה, לדוגמה, הלכות הקשורות למניינים במרפסות הבתים, מדידת חום בשבת ודחיית חתונות כמו גם הכרעות הלכתיות בנוגע לשכר לעובדים שהושבתו, ביטול חוזים וכיוצא באלו; פרק נוסף כותרתו "מאמרי הגות ומחשבה", והוא עוסק בחוקיות גאולתית, כמו התחזקות בעת פורענות, כוח לימוד התורה, אחריות חינוכית בעת סגירת מוסדות החינוך וכדומה. הספר גם מתווה את התנאים שבהם מותר וראוי לפנות לגורמי אכיפה אזרחיים במקרים של הפרת הנחיות הקורונה.⁹⁵

התגבשות נומוס אימפריאלי אפיינה את הגלים המאוחרים יותר של הקורונה. דוגמה לנומוס אימפריאלי היא הרחקת תלמידי ישיבה אשר הפרו את הנחיות הקורונה.⁹⁶ במקרה זה נאכפו נורמות

⁹² אבן צור ופרידמן, לעיל ה"ש 61, בעמ' 16. שהוצגה לעיל. גישה זו עולה בקנה אחד עם פערים בתפיסת המדינה בין היהדות המזרחית ליהדות האשכנזית. ראו PUTNAM, לעיל ה"ש 7.

⁹³ ברק-קורן ופרי-חזן, לעיל ה"ש 58.

⁹⁴ נתן פלדמן **הביאני חדריו: הלכות מגיפת הקורונה** (התש"פ)

⁹⁵ שם, בעמ' צ"ז, הערה פ"ז. יצוין כי בעניין רגיש זה ההנחיה היא שבכל מקרה לגופו ייש לשאול ולקבל היתר מתלמיד חכם ובעל הוראה מובהק, וחלילה להסתמך בזה על שמועות בעלמא או על הקשת מקרה למקרה בלא קבלת היתר מפורש מבעל הוראה מובהק.

⁹⁶ יצוין כי ישיבות הן אתר פיידאי, בהיותו עוסק בחניכה ולמידה, ובמסגרת זו מתאפשרת גם הטלת סנקציות אופרטיביות, אך כללי ההתנהגות לא נקבעו על ידי ראשי הישיבה כישות פיידאית, אלא על ידי משרד הבריאות. אבי

ההתנהגות בעת הקורונה על ידי מוסדות הקהילה, בלא מעורבות ישירה של גורמים אזרחיים (הגם שעצם פתיחת הישיבות הייתה כפופה להנחיות משרד הבריאות); אכיפה זו יש בה כדי ליצור התנגדויות, כפי שאכן אירע בכמה ישיבות.⁹⁷ בהובלת עיריית בני ברק התגבש פורום משותף לרבנים ולרופאים, אשר קיבל על עצמו את האחריות לאכוף את כללי משרד הבריאות. כפי שהבהיר בכיר בעירייה, "הציבור ממושמע, אבל נדרשים מאיתנו סטנדרטים מחמירים עוד יותר מדרישות משרד הבריאות".⁹⁸ נומוס אימפריאלי סותר עלה בסוגיית הדיווח לרשויות. בעוד היו קריאות לפנות למשטרה נוכח הפרות המסכנות את הסביבה,⁹⁹ פעולות אלו מאפיינות נומוס אימפריאלי, שקאבר רואה אותו ככזה שאינו זקוק למדינה לצורך אכיפתו; עם זאת, הסתייעות בכוחות שיטור ובגורמי רפואה פורמליים, כפי שאירע בחלק מפעולות המנהיגות הקהילתית בעידן הקורונה, נסמכת על כך שהקהילה מקיימת יחסי גומלין עם המדינה ותלות בכוחה.¹⁰⁰

התפתחויות אלו, המעגנות את הנומוס על רכיביו השונים, מאפיינות את השלבים המאוחרים יותר על ציר המגפה. על רקע ערפול בגלי התחלואה השוצפים נתגלו ראשי ההרים. תיבת נוח, מבצר העליונות הנומית של הקהילה החרדית, נחה על מקומה, יציבה משהייתה.

סיכום

העיסוק בהפקת לקחי הקורונה סוחף את העולם כולו בה בשעה שהמאבק כנגד הנגיף נמשך במלא עוזו. המסה של קאבר מלמדת על הדרכים שבהן מעוצב מחדש נומוס קהילתי בזמן חירום. הדחיפות מחייבת לפעול, אם בביצורו של נומוס אימפריאלי בפרשנות הפנים-קהילתית, המושתתת על הנרטיב ומחזק אותו, ואם בשימוש מידתי ומושכל בהפעלת כוח מטעם החוק האזרחי.

טלטלת הקורונה שעברה הקהילה החרדית, המובלעת בחברה הישראלית ומקיימת עימה יחסי תלות הדדית, הינה דוגמה מובהקת לערעור הנרטיב הקהילתי. היקף התחלואה בערים החרדיות היה גדול, וארך זמן עד להטמעתם של כללי הזהירות. גלי הקורונה זממו להטביע ערכים עמוקים

רבינא "50 בחורים סולקו מהישיבה"; שמחו בחתונה בניגוד להנחיות" **כיכר השבת** (25.10.2020) <https://www.kikar.co.il/377284.html>

⁹⁷ אבי רבינא "בחורי חברון נגד מתווה הקפסולות: 'אנחנו נשברים'" **כיכר השבת** (23.9.2020) <https://www.kikar.co.il/374951.html>

⁹⁸ דן לביא "בני ברק: רבנים סגרו את בתי הכנסת שהפרו הגבלות" **ישראל היום** (9.7.2020) <https://www.israelhayom.co.il/article/779479>

⁹⁹ אבי רבינא "הוראה מסעירה: 'בחור שיוצא מהישיבה, זה טלפון למשטרה'" **כיכר השבת** (15.9.2020) <https://www.kikar.co.il/374329.html>

¹⁰⁰ דיונים הלכתיים סבוכים עסקו ב"מסירה לרשויות" של אדם המפר את הנחיות הקורונה, וראו על כך אצל: פלדמן, לעיל ה"ש 94, בעמ' צ"ז הערה פ"ו-פ"ז.

ומרכזיים. ההוראות בדבר סגירה של מוסדות התורה והדת בגל הראשון של הקורונה עוררו התנגדות השואבת מנרטיב ארוך שנים של לימוד תורה במחתרת. האיסור על קיום תפילות בציבור ומנהגים, בפרט מנהגי חג הפסח, הביאו לשגשוג נומוס פיידאי שבו שלטו יצירתיות ובלבול, כשכל אחד נהג אחרת. כל זאת התרחש בתוך כאוס שבו המנהיגות התורנית והאזרחית גם יחד התקשו להתוות עיקרון מארגן עקבי. הציבור החרדי נתפס כמקור תחלואה, והדבר סיכן את תפיסת ה"טוב" הקהילתי המשותף. ההשפלה והכאב הכרוכים בערעור הנרטיב גברו אל מול גורמי האכיפה והשיטור, שהדגישו את עליונות הכוח המדינתי אך גם נתפסו, דווקא מתוך הרצון להיטיב, כמי שניכסו לעצמם את הערכים הקהילתיים, דוגמת דאגה לבריאות הקהילה או חלוקת מזון לתושבים על ידי חיילי צה"ל.

התעשתות המנהיגות הקהילתית לצד גורמי המדינה באה לידי ביטוי בניצנים של שיתופי פעולה ואמון הדדי, ואלה הובילו לניסוח נומוס קהילתי רלוונטי, המושתת על הנרטיב והערכים המוכרים. כפי שמציעות ברק קורן ופרי חזן, שיתופי פעולה עם מנהיגות קהילתית מקומית (כולל ראשי מוסדות) באמצעות הסברה מקיפה ואכיפה המתואמת עם המנהיגות מעלים את הסיכוי לציות של הקהילה, זאת באמצעות חיזוק ההצדקות המכוונות לשמירת ההנחיות וקשב לביקורת הקהילתית ולשאלות הקשות העולות בה.¹⁰¹ הצעה זו עולה בקנה אחד עם המודל של קאבר, שכן היא מאפשרת את התגבשותו של נומוס אימפריאלי, שאינו מערער את הנרטיב הקהילתי. כאשר הנחיות בנוגע לשינוי באופן התפילה ולימוד התורה מנוסחות על ידי פוסקי ההלכה, שמהם מצופה לעצב את הנומוס, ההתנגדות הצפויה תהיה מעטה, גם אם המחיר האפשרי הוא גמישות בהנחיות ואף ויתור על חלק מהן או צמצומן. תפיסת הנחיות הקורונה כנהלים אינסולריים המסדירים את דרכי שמירת הבריאות בהתאם לנרטיב של קדושת החיים תשפיע על ציות להנחיות; מנגד, אכיפה אזרחית נוקשה הנחזית כמופנית כנגד לימוד תורה ותפילה נתפסת כאיום חיצוני על הנרטיב הקהילתי, ומכאן גם עשויה להוביל לגיבוש נלהב של קיום תורה ותפילה בסתר, אגב סיכון הבריאות ובניגוד להנחיות. ואכן, נמצא כי בחברה רב-תרבותית מוטב לקדם תהליכי שינוי כאשר אלו מתבססים על התמקדות בערכים ובמשמעויות הקהילתיות על פני אכיפה שלטונית.¹⁰² בהצעה זו טמון סיכון מסוים - הגבלת גורמי האכיפה האזרחיים והכפפתם למנהיגות הקהילתית עשויות להשפיע על היקף התחלואה

¹⁰¹ ברק-קורן ופרי-חזן, לעיל ה"ש 58.

¹⁰² Netta Barak Corren, *Regulating for Social Integration by Behavioral Design: An Evidence-Based Approach for Culturally Responsive Regulation*, SSSRN (Dec. 7, 2020) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3737367

בטווח הקצר, כמו גם לפגוע בערך החוק האזרחי. נוסף על כך עולות טענות של אכיפה בררנית ואי-שוויון בפני החוק, טענה שיש בה פוטנציאל להגדלת הקיטוב בין האוכלוסייה החרדית לאוכלוסייה הכללית בישראל. במסגרת ניהול סיכונים, בפרט במצב של ערעור הכללים ואחריות גבוהה על קבוצות קהילתיות המעצבות נומוס פיזיאי משלהן, נראה שהיתרון עולה על הסיכון ומעלה את הסיכוי להשגת המטרה המשותפת, הלוא היא צמצום התחלואה.

הערה מסכמת: אי-אפשר להתעלם מהשינויים הדינמיים בהיקף התחלואה ובהטמעת הנחיות הבריאות הן לאורכה של התקופה והן לרוחבה של הקהילה החרדית, כמו גם קבוצות נוספות בישראל, על קשת תתי-הקבוצות שבהן. מאמר זה, כאמור, ממוקד בהתנהגות הקהילה החרדית לאורך הגל הראשון של התפרצות הנגיף. הערה מסכמת זו נכתבת בסיומו של הגל השני (דצמבר, 2020), כאשר הנגיף עדיין פעיל ומוקדם להסיק מסקנות כוללות. בנקודת הזמן הנוכחית ברי כי חל שינוי של ממש בשיתופי הפעולה בין קובעי המדיניות וגורמי האכיפה לבין המנהיגות הקהילתית. מדיניות של "העלמת עין" מהפרות של הנחיות הסגר, בפרט על ידי מוסדות חינוכיים שפתחו את שעריהם בניגוד להנחיות, הפכה כמעט רשמית;¹⁰³ הרב חיים קנייבסקי, שהנחייתו בראשית הגל הראשון שלא לסגור את מוסדות החינוך עוררה ביקורת ציבורית חריפה, חזר והורה לפתוח את מוסדות החינוך בניגוד להנחיות.¹⁰⁴ הפעם עשה זאת באופן רשמי, ולא רק לאוזן נכדו, וכאשר המידע על היקף המחלה ותוצאותיה היה כבר ברור וידוע, בניגוד להנחיה המוקדמת שהייתה בינו לבין נכדו ובמועד שבו גם אנשי רפואה היו חלוקים בדעותיהם באשר להשפעותיו של הנגיף. למרות זאת הייתה הביקורת הפעם רפה, ופתיחת מוסדות החינוך בהנחייתו, המנוגדת לחוק, אף זכתה בהערכה ובהכרה שבדיעבד בקרב אנשי ציבור ובמסגרת ועדות הכנסת.¹⁰⁵ גישה זו, הגם שהושמעה כחלק מביקורת על החלטות הממשלה ואף בתרעומת על איפה ואיפה באכיפה, יש בה כדי להעיד על הכרה בכוחו של הנומוס הקהילתי על פני החוק האזרחי.

¹⁰³ אהרן רבינוביץ "למראית עין בלבד": אכיפה אפסית במוסדות החינוך החרדיים שפתוחים בניגוד להנחיות "הארץ" (11.11.2020) <https://www.haaretz.co.il/health/corona/premium-1.9302341>. עמית סגל "פרסום ראשון:

הקנסות שניתנו למוסדות הלימוד החרדיים בוטלו" **N12** (15.11.2020) [https://www.mako.co.il/news-](https://www.mako.co.il/news-lifestyle/2020_q4/Article-6e926757becc571027.htm)

¹⁰⁴ דני זקן "מנהיג הציבור הליטאי הרב קנייבסקי הורה לפתוח מחר את תלמודי התורה" **גלובס** (17.10.2020) <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001345965>.

¹⁰⁵ חבר הכנסת עופר שלח סיכם דיון בנושא במילים: "הוועדה קוראת לרשויות ללמוד מהפעלת מערכת החינוך החרדית ונתוני התחלואה". הכנסת: הוועדה לענייני ביקורת המדינה **סיכום דיון – ההיבט הרפואי וההיבט החינוכי בפתחת מערכת החינוך החרדית - דוח מבקר המדינה 70ב - החינוך החרדי והפיקוח עליו** (30.11.2020); רפאל כהן "איילת שקד: "הורי ישראל צריכים לומר תודה לרב קנייבסקי" **כיכר השבת** (30.11.2020) <https://www.kikar.co.il/379805.html>.

קובץ המאמר אינו סופי וצפוי לעבור שינויים נוספים לקראת פרסום